



การนำเสนอทฤษฎีหรือแนวคิดทางด้านนิติศาสตร์ ของพระธรรมปิฎก(ประยูร ปยุตฺโต)

คัดสรรโดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ชนกณ สมหวัง
มหาวิทยาลัยศรีปทุม

[๑] ... ถ้าดูตามศัพท์ นิติศาสตร์ตามความหมายที่ใช้ในประเทศอินเดีย จะเป็นวิชาทางด้าน **politics** คือ วิชาทางด้านรัฐศาสตร์ หรือวิชาการเมือง “นิติ” แปลว่า “การนำ” มีรากศัพท์เดียวกับคำว่า “นายก” ซึ่งแปลว่า “ผู้นำ” ... แต่การที่จะทำการปกครองหรือเป็นผู้นำประเทศชาติได้นั้น แน่นนอนว่า จะต้องมีการเรียบเรียงแบบแผน คือ เราต้องมีเครื่องมือที่จะใช้เป็นกติกาสังคม การปกครองจะเป็นไปไม่ได้ถ้าไม่มีกฎเกณฑ์ กติกา อย่างน้อยจะต้องรู้ว่า จะทำอะไรได้หรือไม่ได้ในขอบเขตแค่ไหน การปกครองจึงเรียกร้องให้มีกฎเกณฑ์กติกาเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น เรื่องของกฎหมายกับเรื่องของการปกครองจึงแยกกันแทบไม่ได้...(นิติศาสตร์แนวพุทธ, น. ๒-๓)

[๒] ...นิติศาสตร์มีความหมายอย่างกว้าง หมายถึงตำราและวิชาการที่ว่าด้วยระเบียบแบบแผนและข้อกำหนดคัมภีระปฏิบัติโดยทั่วไป ที่ไม่จำกัดเฉพาะอย่างธรรมเนียมประเพณีในความหมายอย่างหลัง ส่วนในความหมายเฉพาะ นิติศาสตร์ คือ วิชากฎหมายโดยเฉพาะในฐานะที่เกี่ยวข้องกับกิจการของรัฐ หรือบทบัญญัติที่เนื่องด้วยการปกครอง ซึ่งรัฐตราขึ้นหรือตราขึ้นในนามของรัฐ เพื่อจัดการและบริหารบ้านเมืองให้ เป็นไปด้วยดี... (นิติศาสตร์แนวพุทธ, น. ๑๑)

[๓] ... การที่พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่เราเรียกเต็ม ๆ ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เพราะพระองค์ทรงมีความสามารถ ๒ ชั้น ชั้นที่ ๑ สามารถเข้าถึงตัวความจริง

ที่เรียกว่า ธรรม ชั้นที่ ๒ นอกจากรู้ความจริงแล้ว ยังสามารถเอาความจริงนั้นมาทำให้เกิดประโยชน์แก่หมู่ชนจำนวนมากได้ด้วย ความสามารถชั้นที่สองนี้ก็คือ การที่สามารถจัดตั้งวางระบบชุมชนที่เรียกว่า สงฆ์ขึ้นมาด้วยวินัย... เบื้องหลังวินัย ก็คือ หลักการแห่งธรรม ที่เป็นความจริงแน่แท้อยู่ในธรรมคาของธรรมชาติ เป็นหลักการอันสูงสุด ทั้งโดยตัวมันเองและโดยเป็นสาระและเป็นความหมายของวินัย ไม่มีใครสูงเหนือธรรม พระพุทธศาสนาถือเป็นหลักการว่า ธรรมสูงสุดในโลก... ดังนั้น ธรรมจึงเป็นทั้งเบื้องต้นและที่สุดแห่งวินัย ถ้าปราศจากธรรม วินัยก็ไม่มี ความหมาย ไร้ประโยชน์ แต่ถ้ามีแต่ธรรมเป็นของจริงตามธรรมชาติ แม้จะมีคนที่รู้ธรรมแต่ไม่สามารถมาจัดสรรให้เกิดประโยชน์แก่คนหมู่มากได้ ธรรมนั้นก็ไม่ได้เกิดประโยชน์เท่าใดนัก ทั้ง ๆ ที่มีอยู่เป็นความจริง ดังนั้นสองอย่างนี้ จึงต้องอิงอาศัยกัน เมื่อครบสองอย่างจึงจะเป็นพระพุทธศาสนา...(นิติศาสตร์แนวพุทธ, น. ๑๖-๑๘)

[๔] ...เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายหรือวินัย กับธรรมที่เป็นความจริงในกฎธรรมชาตินี้ จะนำไปสับสนกับคดีของฝรั่งในเรื่อง **natural law** และ **natural rights** ไม่ได้ เพราะเป็นคนละแบบกันเลย พวกฝรั่งมีคดีเกี่ยวกับกฎหมายตามสายหรือสำนักต่าง ๆ ซึ่งมีแนวความคิดหลายแบบ เช่น พวกหนึ่งถือว่า มี **natural law** คือ กฎหมายตามธรรมชาติ และมี **natural rights** คือ มีสิทธิตามธรรมชาติด้วย แต่เรื่องเหล่านี้ไม่ตรงกับเรื่องธรรมกับวินัยที่ได้พูดไปแล้วเลย...(นิติศาสตร์แนวพุทธ, น. ๑๕)

[๕] ...ในทางพุทธศาสนามีหลักว่า สัจจะมี ๒ อย่าง คือ ๑. สัจที่เป็นความจริงแท้แน่นอนมีอยู่ในธรรมชาติ เรียกว่า ปรมาตตสัจจะ(สัจจะตามเนื้อแท้) และ ๒. สัจที่เป็นความจริงตามความตกลงยอมรับร่วมกันของหมู่มนุษย์ เรียกว่า สมมติสัจจะ (สัจจะตามสมมติ)... ตามหลักสัจจะสองอย่างนี้ เราก็มีกฎธรรมคาของธรรมชาติดกับกฎสมมติของมนุษย์ ธรรมเป็นกฎธรรมชาติ เพราะมันเป็นความจริงแห่งความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายตามธรรมคาของมัน ส่วนกฎหมายนี้เป็นกฎมนุษย์ ควรทราบว่า กฎธรรมชาติกับกฎมนุษย์นี้สัมพันธ์กันอย่างไร ... วินัยคือการจัดตั้งวางระบบจัดระเบียบและวางกฎสมมติขึ้นมา เป็นความสามารถพิเศษอันเลิศของมนุษย์ ที่จะทำให้ชีวิตและสังคมของพวกตนได้ประโยชน์มากที่สุดจากธรรม คือ ความจริงของธรรมชาติ และการวางกฎสมมติของมนุษย์ขึ้นมา ก็เพื่อช่วยหนุนให้เกิดความมั่นใจที่จะได้ผลที่ต้องการตามกฎธรรมชาติ เพราะฉะนั้น มนุษย์จะต้องตระหนักรู้อยู่เสมอว่า สิ่งที่ต้องการที่แท้คือความเป็นจริงตามธรรม ... แต่เมื่อมนุษย์ได้พัฒนาอารยธรรมออกไป ๆ มนุษย์จำนวน

มากก็ได้แปลกแยกจากธรรมชาติไปเสีย และพากันหลงสมมติ... หลงสมมติ คือ ติดอยู่ในกฎสมมติของมนุษย์ ไม่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ถ้าความแปลกแยกจากธรรมนี้เกิดขึ้นเมื่อใด ความวิปلاสทั้งของชีวิตและสังคมก็จะเกิดขึ้นเมื่อนั้นทันที ... (นิติศาสตร์แนวพุทธ, น. ๒๐-๒๔)

[๖] ... เพราะฉะนั้น เรื่องสิทธิเป็นต้น ตามที่บัญญัติในกฎหมาย จึงเป็นเรื่องของการที่มนุษย์มาตั้งกฎเกณฑ์กันขึ้น เพื่อประโยชน์ในหมู่มนุษย์ของเรา จนหลงเพลินไปว่า เรามีความชอบธรรมที่จะไปจัดการกับธรรมชาติได้ตามปรารถนา แต่ความจริงสิทธิอย่างนี้มีหรือไม่ เช่นที่ฝรั่งพวกหนึ่งบอกว่า มนุษย์มีสิทธิตามธรรมชาตินั้น ในทัศนะของพระพุทธศาสนาว่า เป็นความสับสน... ดังนั้น มนุษย์จะต้องรู้จักแยกแยะระหว่างความจริงตามกฎธรรมชาติ กับความจริงที่มนุษย์มาตกลงกันวางขึ้น เพราะว่า แม้แต่ชีวิตของมนุษย์เอง ในแง่ของกฎธรรมชาตินั้นก็ไม่มีสิทธิอะไร... (นิติศาสตร์แนวพุทธ, น. ๒๖-๒๘)

[๗]ในโลกยุคต่อไป ปัญหาเรื่องสิทธิจะซับซ้อนยิ่งขึ้น ดังเช่น ปัญหาที่เกิดจากความเจริญทางเทคโนโลยี ทางด้านการแพทย์และทางด้านข่าวสารข้อมูลเป็นต้น อย่างที่เป็นปัญหามากขึ้น ๆ ในประเทศที่พัฒนาแล้ว เกี่ยวกับความขัดแย้งในเรื่องสิทธิในการเกิด สิทธิในการให้กำเนิด สิทธิในการตาย สิทธิในการมีชีวิตอยู่ สิทธิเกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญา เช่น ปัญหาความขัดแย้งระหว่างสิทธิในการมีชีวิตของทารกในครรภ์ กับสิทธิที่จะมีชีวิตที่มีสุขภาพดีของมารดาผู้ถือว่า ตนเป็นเจ้าของครรภ์ เพราะฉะนั้น การเข้าใจความจริงที่ทำให้แยกได้ระหว่างความจริงตามธรรมชาติของธรรมชาติ กับความจริงตามที่ตกลงกัน(โดยสมมติ) ด้วยปัญญาของมนุษย์ จะยังมีความสำคัญมากขึ้น ... เป็นอันว่า สิทธิต่อชีวิตเป็นต้น อ้างไม่ได้กับธรรมชาติ แต่อ้างได้กับมนุษย์ด้วยกันตามที่ตกลงยอมรับ นี่เป็นเรื่องหนึ่งที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างกฎธรรมชาติ ที่เรียกว่า ธรรม กับกฎเกณฑ์ในหมู่มนุษย์ที่เรียกว่า วินัย ซึ่งซ้อนกันอยู่และโยงเป็นเรื่องเดียวกัน แต่แยกออกเป็น ๒ ระดับ อย่างไรก็ตาม เท่าที่เป็นมาถึงบัดนี้ คำที่ว่า กฎหมายครอบคลุมกิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์(ในสังคม)นั้น เพียงแต่คลุมล้ำจะเป็นจริงเท่านั้น แต่หาได้เป็นจริงแท้ไม่...(นิติศาสตร์แนวพุทธ, น. ๒๘-๓๖)

[๘] ... ในสังคมที่สมบูรณ์ จะต้องมีกฎหมายหรือวินัยใหญ่อันหนึ่งที่จะทำหน้าที่นี้ คือเป็นที่ประมวลประสานระบบย่อยทุกอย่างของสังคม ให้เข้ามาอยู่ในระบบ

สัมพันธภาพใหญ่ที่ครอบคลุมทั้งหมดอันเดียวกัน อย่างกลมกลืนและเกี่ยวพันกัน โดยโยงเข้ากับความจริง พื้นฐานอันเป็นหนึ่งเดียวของระบบแห่งธรรมดาของธรรมชาติ รัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ เป็นตัวอย่างของระบบสมมติที่ก้าวเข้ามาขั้นหนึ่งสู่การที่จะเป็นกฎหมายใหญ่ที่ครอบคลุมนี้ แต่ยังไม่ครอบคลุมจริง...(นิติศาสตร์แนวพุทธ, น. ๓๖)

[๕] ... กล่าวโดยสรุป กิจทางปัญญาอันยิ่งใหญ่ที่นักนิติศาสตร์จะต้องทำให้ได้มี ๒ อย่าง คือ ๑) รู้เข้าใจหยั่งทราบถึงจุดหมายที่แท้จริงตามกฎธรรมชาติ ที่อยู่เบื้องหลังระบบแห่งสมมติทั้งหมดของมนุษย์ ๒) จัดตั้งวินัยหรือกฎหมายที่มีขอบข่ายครอบคลุม ที่จะประสานระบบสมมติของมนุษย์ทุกอย่างเข้าเป็นระบบใหญ่อันหนึ่งอันเดียวกัน ที่โยงถึงกันทั่วทั้งหมด ซึ่งสอดคล้องกับระบบความสัมพันธ์อันหนึ่งอันเดียวของธรรมชาติ ...(นิติศาสตร์แนวพุทธ, น. ๓๘)

[๑๐] ...ท่ามกลางความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมที่มีความพร้อมพร้อม เอื้ออำนวยทางเศรษฐกิจและทางสังคมเช่นนี้ วินัยทั้งด้านการปกครองและกฎหมาย หรือทั้งด้านรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ จะต้องเน้นมาตรการที่จะส่งเสริมกิจกรรมและกิจการทางด้านศิลปวัฒนธรรม ทางศีลธรรม ทางศาสนา และคุณค่าทางจิตใจต่าง ๆ ที่จะสนับสนุนให้ประชาชนพัฒนาด้านคุณธรรม ฝึในอุดมคติทางนามธรรม และเข้าถึงความดีงามและความสุขทางจิตใจที่สูงหรือประณีตยิ่งขึ้นไป ทั้งเพื่อประโยชน์สุขแห่งชีวิตของประชาชนและเพื่อความมั่นคงยั่งยืนแห่งพัฒนาการทางเศรษฐกิจและทางสังคม นั้นด้วย...(นิติศาสตร์แนวพุทธ, น. ๔๗)

[๑๑] ...ในแง่หนึ่ง เราอาจจะพูดว่า ประชาธิปไตย คือการปกครองของประชาชนที่ปกครองตัวเองได้ ทีนี้ก็ต้องถามว่า คนที่จะปกครองตัวเองหรือรับผิดชอบตัวเองได้นั้น มีอะไรเป็นปกครองด้วยอะไร คือ **เอาอะไรเป็นมาตรฐานในการตัดสินใจ** สิ่งที่จะมาปกครองหรือควบคุมตัวเราก็คือ หลักการ กฎเกณฑ์ กติกาและกฎหมาย ซึ่งเรียกสั้นๆ คำเดียวว่า “**ธรรม**” ดังนั้น ปัญหาของประชาธิปไตยจึงอยู่ที่ว่า จะทำอย่างไรให้คนในสังคมประชาธิปไตย สามารถอยู่ได้ด้วยหลักการ อยู่ด้วยหลักความจริง ความถูกต้องดีงาม และอยู่ด้วยกฎเกณฑ์ กติกา และกฎหมาย เป็นต้น ที่ได้ตกลงกันวางไว้ คำตอบเริ่มต้นก็คือ ๑. **ด้านความรู้ความเข้าใจ** ต้องมีปัญญาที่รู้หลักการนั้น ว่าอะไรจริง อะไร

ถูกต้อง อะไรดีงาม รู้จักวางกฎเกณฑ์ กติกา หรือกฎหมายที่ชอบธรรม และรู้จักคิด รู้จักวินิจฉัย เพื่อที่จะใช้หลักการ และกติกาต่างๆ นั้น ให้ได้ผลเป็นจริง พุดสั้นๆ ว่า “รู้ว่าอะไรเป็นธรรม” พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่งก็คือ ๒. **ด้านจิตใจ** ต้องยึดถือมั่นคงอยู่ในความจริง ความถูกต้อง ความดีงามนั้น โดยมีอุดมคติ หรือที่เรียกว่ายึดถือในอุดมการณ์ พุดง่ายๆ สั้นๆ ว่า “**ถือธรรมเป็นใหญ่**” นั่นคือจิตใจต้องใฝ่ความจริง ใฝ่ความดี ใฝ่ความถูกต้อง ที่ว่ายึดถือธรรมเป็นใหญ่ ก็คือ เอาธรรม คือความจริง ความถูกต้อง ความดีงามนี้เป็นใหญ่ ไม่ใช่เอาความชอบใจถูกใจของตนเป็นใหญ่หรือยึดถือตามอำเภอใจ ถ้าประชาชนไม่เอาธรรมเป็นใหญ่ คือไม่เอาหลักการ ไม่เอาความจริงความถูกต้อง ความดีงาม มาเป็นใหญ่ ก็เอาความชอบใจตัวเองเป็นใหญ่ แล้วก็จะต้องเกิดปัญหา ๓. **ด้านพฤติกรรม** คนจะต้องมีความสามารถที่จะควบคุมพฤติกรรมของตนให้อยู่ใน หลักการที่ได้จัดสรรออกมาวางตั้งเป็นกฎระเบียบ กติกา เป็นต้น หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่ารู้จักใช้สิทธิเสรีภาพเป็นต้น ในการปฏิบัติหรือทำการทั้งหลายด้วยความรับผิดชอบ ที่จะให้เกิดผลตามหลักการ พุดสั้นๆ ว่า “**มีวินัยที่จะปฏิบัติและจัดการให้เป็นไปตามธรรม**” ถ้าทำได้ทั้ง ๓ อย่างนี้ ก็เรียกว่า **ปกครองตนเองได้** ที่นี้การที่จะให้สำเร็จผล ๓ อย่างนี้ คือ ทั้งการมีวินัยที่จะควบคุมพฤติกรรมให้อยู่ในหลักการและดำเนินตามหลักการ ก็ตาม การที่จะมีจิตใจยึดมั่นในอุดมคติและในตัวหลักการ โดยถือธรรมเป็นใหญ่ก็ตาม การที่จะมีปัญหา รู้ว่าอะไรเป็นธรรม และรู้ว่าจะทำอย่างไรให้เป็นธรรม โดยสามารถจัดวางหลักการ กฎ กติกา ตลอดจนสามารถนำมาใช้อย่างได้ผล ก็ตาม ก็ต้องอาศัยการศึกษาทั้งสิ้น (กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย, น. ๒๔)

[๑๒] ...นิติศาสตร์เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์ หมายความว่า พฤติกรรมหรือชีวิตด้านศีล เป็นแดนสัมพันธ์ของนิติศาสตร์ แต่การจัดสรรด้าน พฤติกรรมหรือศีลอย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอแก่การสร้างสรรคและดำรงรักษาอารยธรรมของ มนุษยชาติ การที่นิติศาสตร์ใช้ศีลหรือพฤติกรรมเป็นแดนเชื่อมโยงส่งผลเข้าสู่แดนแห่ง จิตใจและปัญญา ทำให้เกิดการพัฒนามนุษย์อย่างเต็มทั้งระบบ โดยสื่อสมมติสู่ตัวธรรมอัน เป็นความจริงแท้ในธรรมชาติให้สำเร็จได้ นี่ต่างหากที่เป็นคุณค่าที่แท้จริงของนิติศาสตร์ ถ้าการปกครองและกฎหมายขาดจุดหมายในการพัฒนามนุษย์ คือ การปกครองและ กฎหมายนั้นไม่เป็นเครื่องมือสื่อศึกษา พอสังคัมสงบเรียบร้อยและมีความพร้อมทาง เศรษฐกิจมากขึ้น ความลุ่มหลงเพลิดเพลินมัวเมา ความเนือยชาประมาทและความ ขัดแย้งในหมู่มนุษย์ก็จะแพร่หลายขยายตัว ต่อจากนั้น สังคมก็จะเลื่อนไหลลงไปในกระแส แห่งความเสื่อมหรือวนเวียนอยู่ในวงจรแห่งความเจริญแล้วก็เสื่อม เช่นเดียวกับอารยธรรม

เก่า ๆ เช่น กรีกและโรมันเป็นต้น ที่ล่มสลายไปแล้วในอดีต...(นิติศาสตร์แนวพุทธ, น. ๕๑)

[๑๓] ... อารยธรรมมิใช่อยู่ที่การมีกฎเกณฑ์กติกาเท่านั้น the rule of law ที่ฝรั่งภูมิใจ ซึ่งก็สำคัญมากอย่างแน่นอนนั้น ไม่เป็นหลักประกันหรือองค์ประกอบที่เพียงพอของอารยธรรม จิตใจที่ต้องการธรรมและอิสรภาพของจิตใจนั้นแหละเป็นหลักประกันให้แก่กฎเกณฑ์กติกาอีกชั้นหนึ่ง ถ้าเราอยู่กันเพียงด้วยสิทธิ แล้วไม่ปรับจิตใจให้ถูกต้อง ก็จะต้องเกิดปัญหาอย่างที่เกิดมากขึ้นในสังคมอเมริกัน ...มนุษย์จะอยู่เพียงด้วยกฎเกณฑ์กติกาไม่ได้ กฎเกณฑ์กติกานั้นเป็นเรื่องของรูปธรรม เป็นรูปแบบอยู่ภายนอก เป็นของดีมีประโยชน์จริง สังคมใดไม่มีกติกา ไม่มีกฎเกณฑ์ ไม่มีกฎหมาย ก็เป็นสังคมที่ป่าเถื่อน เราต้องมีกรอบ แต่ก็อย่างที่กล่าวแล้ว เพียงแค่นั้นยังไม่พอ จะต้องมีทั้งสองด้านมาประสานรับซึ่งกันและกัน คือ ภายใต้อารยธรรมจะต้องมีด้านนามธรรมด้วย ซึ่งขาดไม่ได้...สิทธิมนุษยชนนั้นเป็นสิ่งที่ดี เป็นหลักประกันพื้นฐานที่จะช่วยให้สังคมและชีวิตมนุษย์นี้ ก้าวไปสู่ความดีงามมีสันติสุข แต่เราอย่าหยุดแค่นี้ เราจะต้องนำสิทธิมนุษยชนนั้นมาใช้ประโยชน์ในการสนองวัตถุประสงค์ที่ดีงามสูงขึ้นไป แต่ทั้งนี้ ในการที่มนุษย์จะสามารถรักษาสิทธิมนุษยชนนี้ไว้ได้ก็ดี ในการที่จะก้าวจากฐานของสังคมที่มีสิทธิมนุษยชนเป็นหลักประกันขึ้นสู่สังคมที่เอื้ออาทรซึ่งกันและกันก็ดี เราต้องอาศัยการพัฒนามนุษย์ ที่เรียกว่า การศึกษา... (สิทธิมนุษยชน : สร้างสันติสุขหรือสลายสังคม, น. ๒๑-๒๒)

[๑๔] ...เมื่อคนขาดการศึกษาที่ถูกต้อง ไม่ได้พัฒนาตน เขาไม่เข้าใจความหมาย ไม่เข้าใจเจตนารมณ์ของกฎหมาย และไม่พร้อมที่จะปฏิบัติ เมื่อคนไม่ปฏิบัติตามข้อหมายรู้นั้น ก็ต้องมีการบัญญัติข้อกฎหมายในลักษณะที่เป็นข้อบังคับ ที่มีการกำหนดความผิดและการลงโทษเพิ่มขึ้น ๆ จนในที่สุดจะกลายเป็นว่า ยิ่งมีการบัญญัติข้อกฎหมายมาก ชีวิตและสังคมกลับยิ่งเสื่อมโทรม และในกรณีเช่นนี้ การมีกฎหมายในความหมายว่า เป็นข้อบังคับมาก กลับกลายเป็นเครื่องบงชี้ถึงความเสื่อมโทรมแห่งชีวิตและสังคม เพราะฉะนั้น ในสังคมที่คนมีการศึกษาถูกต้อง พัฒนาตนดีแล้ว ก็จะมีกฎหมายแต่เพียงเป็นข้อหมายรู้ ไม่ต้องเลยไปเป็นข้อบังคับ และตรงข้าม ในสังคมที่ไม่พัฒนา คนขาดการศึกษา หรือเมื่อการศึกษาเสื่อมลง กฎหมายที่มีความหมายเป็นข้อบังคับ ก็จะเพิ่มมากขึ้น ๆ แต่ก็ไม่ช่วยให้ชีวิตและสังคมดีขึ้นได้เลย อย่างน้อย

ยังมีข้อบัญญัติมาก หลักการที่เป็นสาระกลับยิ่งเลื่อนลงจางหาย...(นิติศาสตร์แนวพุทธ, น. ๘๗-๘๘)

[๑๕] ...เนื่องจากกฎหมายและนิติบัญญัติ มีความสำคัญต่อชีวิตและสังคม ตลอดจนอารยธรรมของมนุษยชาติเป็นอย่างมากเช่นนี้ และนักกฎหมายหรือผู้ทำหน้าที่นิติบัญญัติจะต้องมีคุณสมบัติที่เข้าถึงธรรม ทั้งด้วยปัญญา ด้วยจิตใจ และด้วยพฤติกรรม อีกทั้งต้องมีความสามารถในการจัดตั้งวางระเบียบระบบที่เป็นสมมติเพื่อสื่อธรรมออกมาสู่วินัยอย่างได้ผลดี ดังที่กล่าวแล้ว การศึกษาด้านนิติศาสตร์จึงเป็นเรื่องใหญ่ที่มีขอบข่ายกว้างขวางลึกซึ้งมาก ไม่ใช่เป็นเพียงการเรียนวิชากฎหมายในความหมายตามตัวอักษรเท่านั้น แต่เป็นการศึกษาเพื่อสื่อสังธรรมในธรรมชาติ สู่อารยธรรมของมนุษยชาติทั้งหมด และเพื่อรักษาอารยธรรมของมนุษยชาติให้ดำรงอยู่ในคุณภาพแห่งสังธรรมของธรรมชาติ ที่จะเอื้ออำนวยประโยชน์แก่มวลมนุษย์อย่างดีที่สุด ซึ่งต้องการปัญญาที่กว้างขวางยิ่ง... (นิติศาสตร์แนวพุทธ, น. ๑๒๓)

[๑๖] ... กฎหมายที่ดีที่สุด และการปกครองที่ดีที่สุด ต้องใช้อาชญาให้น้อยที่สุด ถ้าเป็นพระพุทธเจ้าก็ไม่ต้องใช้เลย พระองค์จึงมีคุณสมบัติพิเศษที่ฝึกคนโดยไม่ต้องใช้อาชญา และที่แท้จริงนั้น กฎหมายเองก็เป็นเครื่องฝึกคนอยู่แล้ว แต่การที่เป็นอย่างนี้ได้ ก็อยู่ที่ว่าจะต้องทำให้คนมีจิตสำนึก และมีทำที่ต่อกฎหมายแบบเป็นสิกขาบท คือ เป็นข้อฝึกคน ไม่ใช่ข้อบังคับ และทำให้ดียิ่งขึ้นไปอีกจนกระทั่งว่า กฎหมายเป็นเพียงเครื่องหมายรู้ร่วมกันในข้อสมมติของสังคมอย่างที่ว่ามาแล้ว... (นิติศาสตร์แนวพุทธ, น. ๑๒๘-๑๒๙)